

A különböző katasztrófánál – részben érthető okokból – a legsúlyosabban érintett áldozatok és hozzátartozóik kerülnek előtérbe, általában rövid ideig, míg a sajtó számára

egy újabb „hálás” téma nem adódik. Még a szakemberek sem nagyon, a közvélemény pedig szinte egyáltalán nem foglalkozik olyan kérdésekkel: milyen hatása volt az eseménynek, a csak közvetetten érintettek, illetve a mentést végző hivatásos vagy önkéntes szervezetek tagjaira. Ki tudja, mi lett a sorsa pl. a nem áldozatnak tartott, de valójában egész hátralévő életükben súlyos lelki problémákkal küszködő és nagyonyis áldozatok közé sorolható katasztrófa okozóknak, vétkeseknek. Akik, mint vonatvezetők, hajóskapitányok, üzemi vezetők, egyéb döntéshozók, stb. szinte a társadalomból kiteszítva viselik a bélyeget, sok esetben csupán azért, mert a munkamegosztás egy olyan pontján álltak, szolgáltak, ahol csekély mulasztás, kihagyás is súlyos következményekkel járhat.

Veszélyhelyzetben az egyén reakcióit, magatartását, döntéseit igen sok tényező befolyásolja, az egyik legjellemzőbb azonban az a szerep, a helyzet, amelyben az illetőt találják az események. Ez a csoportosítás is, – mint minden más besorolási szempont – mesterséges és magában rejtje az uniformizálást, a tévedés veszélyét. Nemigen szoktunk arra gondolni pl., hogy a segítők közül sokan – ha nem is fizikai sérülések folytán – de bizonyos mértékben áldozattá válnak és az áldozatnak „besoroltak” közül némelyek többet segítenek, mint ami a hivatásos mentő erők képviselőitől elvárható. Talán nem válunk minden nap egy kissé – és halmozódva egyre jobban – mindnyájan áldozattá az írott és elektronikus médiákból ránk zúduló szörnyűségek súlya alatt? Nem könnyű tehát a hatások és a szereplők szétválasztása, mert emberek vagyunk, bonyolultak, ahányan annyi félek, de mindenképpen szükséges legalább megkísérelni a tisztábban látás és a hatékonyabb beavatkozás céljából.

A katasztrófa pszichológia kiváló szakértője és kutatója, az ausztrál *Raphael B. (1)* gyűjteményes kötetében az alábbiak szerint összegzi saját maga és néhány kollegája véleményét az áldozatok és a segítők vészhelyzeti magatartásával kapcsolatban.

Az áldozatok sajátos reakciói vészhelyzetben

Az áldozattáválás egyes stádiumainak megközelítésére a fokozatok és típusok definiálása érdekében hasznos lehet a fokozott tudatosítás azok számára, akikben a katasztrófa, mint egy traumás tapasztalat kialakul.

Dudasik az alábbiak szerint határozta meg az áldozat típusokat az 1970. évi perui földrengés alapján:

– *esemény áldozatok*: a pusztító hatásoknak közvetlenül kitett személyek;

– *kapcsolat áldozatok*: a közvetett hatások (összeköttetés, szolgáltatások, ellátás hiánya) által érintett lakosság;

– *periférikus áldozatok*: az előzőekkel szoros kapcsolatban állók: rokonok, barátok, munkatársak, stb.

– *belépő áldozatok*: segélyszállítók, önkéntesek, stb., akik a kárterületre érve potenciális áldozatként hozzájárulhatnak jelenlétükkel a személyi veszteségek növekedéséhez

Az áldozatok osztályozásának egy másik módját választotta Taylor és Frazer az alábbiak szerint:

– *primer áldozatok*: frontvonalakon lévő, a hatásoknak maximálisan kitett személyek;

– *szekunder áldozatok*: fentiek rokonai és barátai;

– *3. szintű áldozatok*: mentéssel és helyreállítással foglalkozók;

Katasztrófa áldozatok és segítők magatartáspszichológiai jellemzői

– *4. szintű áldozatok*: szomorúságban és együttérzésben valamilyen módon osztozók, akik belekerültek a katasztrófa eseményláncolatába;

– *5. szintű áldozatok*: érzelmileg labilis emberek, akik annak ellenére, hogy kívülről, belesodródnak a nyugatalan állapotba;

– *6. szintű áldozatok*: közvetetten érdekelt személyek, vagy olyanok, akik áldozatokká válhattak volna és véletlen ok miatt nem váltak azzá.

Az áldozat személyénél különös jelentősége van annak, hogy előzőleg volt-e már katasztrófa élménye, a korábbi stresszhatás esetleg sebezhetővé tette-e? Mint áldozat, esetleg különös jelentőséget tulajdonít annak, aki már rendelkezik ilyen „áldozat előélettel”. Előfordulhat, hogy egyes személyeknél ez büntetés érzetét kelti, vagy mazochista érzésekben üt vissza.

Short szerint mind az áldozatokkal, mind a segítőkkel szemben tapasztalhatók bizonyos sztereotip szerep elvárások. Az áldozat úgy értékeli, hogy neki gyengének kell lennie, el kell fogadnia minden segítséget, ha kell, ha nem. Elvárják tőle, hogy örüljön annak, amit kap, ne panaszkodjon, ne kérdezzen. Ez az elvárás jól közelíthető a kórházi helyzethez, az ápoló-beteg kapcsolatában.

Short egy példát is említ erre: egy ciklon idején az 56 éves ismert üzletembert – kis sérüléssel – egy klinikára szállították mindele iratok és csekkfüzetek nélkül. A páciens sehogy sem tudta elviselni a kórházi „pizsama terror” és annak hangoztatását, hogy „örülhet a viszonylag kis sérülésének és a mindenre kiterjedő gondoskodásnak”.

A kutatók általában egyetértenek abban, hogy az áldozattá válás körülményei jelentősen befolyásolják a végső áldozati szerep kialakulását. Az első ilyen körülmény a katasztrófa jellege. A krónikus, elhúzódó veszélyeztetés (AIDS, éhínség) az emberek nem reagálnak olyan heves segítő szándékkal, mint a rövid idejű, súlyos lefolyású esetekre (vegyi, nukleáris, tűz katasztrófák). Nem mindegy, hogy hol, milyen gazdag vagy szegény országban válik áldozattá. Jaj annak, aki pl. egy fejlődő országban éhezésre ítéltetett. Politikai jellegű megfontolások is szerepet játszhatnak, léteznek fontos és kevésbé fontos, esetleg elhanyagolható szükségletek, területek. Szerepet játszik az áldozat sorsának, szükségleteinek sztereotip megítélése, amely nem veszi figyelembe a valós szükségleteket: pl. ruhát, takarót, játékot küldenek élelmiszer és üzemanyag helyett.

Előfordulhat, hogy a pusztító hatás jellege is sztereotip, vallásos megítélés alá esik és eleve befolyásolja az áldozatok iránt kialakult érzelmet, segítő szándékot. Pl. a természeti csapásokat a sors akaratának tulajdonítják, míg az ember, a technika által kiváltott pusztítás egészen más lélektani tartalmat kap.

Az áldozatok egy életre szóló címkét kapnak, szinte egy speciális személyazonosság alakul ki. Pl. a holocaust túlélői szerint az állandó rájuk hivatkozás, az erőltetett szereplések, nyilvánosság egy fájdalmas középpontban érzést váltanak ki. Ez odáig fajulhat, hogy már az áldozat érdekei háttérbe szorulnak és egyfajta „áldozati szereplési” elvárás alakul ki irányukban.

Mind a hazai, mind a külföldi irodalom megemlíti azokat az áldozatokat, akik okozói voltak valamilyen katasztrófának (pl. hajóskapitány, vonatvezető, üzemi vezetők, stb.). Ezek igen intenzíven és hosszú ideig szenvednek a büntudat következtében, felelősnek érezve magukat az áldozatok haláláért.

A baj az, hogy ki is vannak rekesztve a többi áldozatot körülvevő együttérzésből, de a szakmai, pszichológiai segítségnyújtásból is, legalábbis az események korai időszakában. Szinte mindegy, hogy a bíróság elítéli vagy felmenti őket, lényegében a lelkiismeretfurdalás miatt életük végéig megtört, sérült emberek maradnak.

Említésre méltó még, hogy az áldozat státusz megítélése az egyes kultúrkörökben, társadalmakban más és más. Van, ahol a szenvedés a státuszban előrelépést jelent, így az áldozattá válás fontosságát kölcsönöz, talán életében először jelentős személylé válik.

Máshol viszont társadalmilag lefokozódik az áldozat, szinte alacsonyabbrendűvé válik, saját magát hibáztatja a helyzet kialakulásában. Így a veszélyhelyzet okozta csapás aláássa önbecsülését, fokozza a stressz által kiváltott lélektani veszélyek kialakulásának kockázatát.

A segítők néhány pszichikus jellemzője

A segítő alatt olyan személyek értendők, akik valamilyen módon részt vállalnak az áldozatok, az anyagi javak mentésében a helyreállítási munkálatokban. Ide sorolhatók a hivatásos mentő erők, a különböző karitatív és önkéntes szervezetek, mindazok, akik valamilyen külső késztetés vagy (és) belső motiváció alapján a kárhelyen vagy azon kívül tevőlegesen részt vesznek a mentésben.

A mentő erőkre és a tágabb értelemben vett segítőkön vonatkozó szakirodalom terjedelmesebb, mint az áldozatokról szóló szakmai közlések. Ez valószínű azért van, mert – főleg a hivatásos szervezetek homogénebbek, a kutatók által később is megtalálhatók, könnyebben vizsgálhatók, mint a lakosság széles rétegeiből kikerülő áldozatok.

A kutatók abban egyetértenek, hogy minden egyes segítő tevékenységében benne lesz személyes elképzelése, kívánsága, előző tapasztalata, motivációi.

Az első kérdés, ami a segítőkkel kapcsolatban felmerülhet, hogy milyen tényezők motiválják őket az ilyen tevékenységben való részvételre, egy olyan társadalmi környezetben, melyről *Molnár Attila (2)* a következőket írja: „A hétköznapi tapasztalatainkat szomorú keretbe fogja a European Value Study 1983-as eredménye.

A nyolcvanas évek közepén, az e vizsgálattal egyidőben tetőző öngyilkossági arány Magyarországon az individualizálódással társuló értelemvesztéssel járt. Az említett vizsgálat 10 európai országgal (Anglia, Észak-Írország, Írország, Franciaország, Belgium, NSZK, Hollandia, Spanyolország, Dánia, Olaszország) hasonlította össze Magyarországot és kiugróan magas (több, mint 80%) volt azok aránya, akik azt választották, hogy a családjukon kívül semmiért sem áldoznák fel az életüket.”

A szervezettől az egyenruhától függetlenül az egyén fogja eldönteni, hogy vállalja-e az életveszélyt. A gyakorlati tapasztalatok szerint a sorkatonák a katasztrófaéknál -annak személyesebb jellege, a veszélyvállalás azonnali eredménye miatt- szívesebben vállalják az életveszélyt, mint a számukra esetenként idegen, nem érthető eszméket és célokat szolgáló fegyveres harc esetében.

A fentiekben elemezve a társadalmi környezet és az önfeladózáshoz rendelt szociális attitűdöt, felmerül a kérdés, hogy akkor mégis miért önzönlének az önkéntes segítők a kárhelyekre, a hivatásosok miért nem hagyják ott tömegesen a szakmát?

Raphael B. szerint bizonyos belső motívumok és konfliktusok is közrejátszanak abban, hogy a személy segítőként reagáljon katasztrófa szituációban pl. erőszakos, agresszív személyeknél tapasztalták, hogy tudat alatt úgy érzik: valamilyen kár okozásáért, rombolásért felelősek, ami úgy nyilvánul meg, hogy készte-tést érznek a katasztrófa helyszínének felkeresésére, úgy érzik, nekik ott kell lenniük. A gyermeki reakciónál említett példa ha-

sonló volt: „rossz voltam, biztos én okoztam”. Sokan a rombolással, a halállal kapcsolatban kíváncsiak, ez hajtja őket a helyszínre. Mások a „bűntudat komplexus” miatt lesznek segítők: örülnek, hogy nem lettek áldozatok és szükségét érzik, hogy a veszélyt részben átvállalva segítsenek. A fentiek a kutató szerint nem patalogikus jelenségek, kisebb-nagyobb mértékben minden emberrel megtörtént hasonló. Többeket az motivál, hogy – szürke hétköznapi életüktől eltérően – itt valami nagyon hasznosat, maradandót tehetnek.

Hivatásos segítőknél jelentős pályán tartó tényező a kiemelkedő képességeket és heroikus cselekedeteket övező társadalmi presztízs.

Természetesen az önzetlenség is motiváló ok, bár ezt cinikus szempontok tagadják.

Kapcsolatban áll viszont a személyiség egészének érettségével: az önkontrollal, önmegbecsüléssel és az empátiás tendenciákkal.

Raphael B. az alábbi megállapításokat teszi a segítők, mentőket veszélyeztető hatásokkal kapcsolatban.

a., A szerepvállalás bizonytalansága

Stressz előidézője lehet olyan formában, hogy munkája esetleg nem lesz megfelelő, miatta esetleg nőni fog az áldozatok száma. A hivatásos mentő szervezeteknél (tűoltóság, rendőrség, stb.) a gyakorlati feladatokat világosan meghatározó utasítások behatárolják a szerepeket, így kevésbé idéznek elő feszültségeket a segítőkben. Inkább a karitatív és önkéntes szervezeteknél fordul elő, hogy depressziót okozhat az elvárt teljesítménnyel és célokkal kapcsolatos bizonytalanság.

A szerepekkel kapcsolatos bizonytalanságot igen jó ellensúlyozzák a különböző felkészítések, gyakorlatok, mert így sokkal könnyebb megbirkózni a feladatokkal, mintha csak belecsöppen-tek volna.

b., Pszichikus funkciók

Aki bekerül a katasztrófa sokszor kaotikusnak tűnő folyamatába annak figyelme a készenléti, vészhelyzeti feladatokra összpontosul és rövid időn belül magát igen hatékonyan fogja érezni. Gondolkodása felgyorsul, egymást követik a különböző parancsok, tervek, akciók. A felpörgetett folyamatok elősegítik a gyors reagálást, váltást, döntést, de abba a hibába is sorolhatják a segítőket, hogy magát az egyedüli hatékony személynek tartja az adott feladat végrehajtásánál. Ilyenkor fennáll az „ellen-katasztrófa szindróma” veszélye, amikor az illető nem pihen, nem akarja átadni a felelősséget, végül már kárt okoz, ahelyett, hogy segítene.

c., Áldozat-segítő kapcsolatok

A túlságosan beleélő empátiás viszony káros lehet. Kialakulhat egy olyan közvetlen kapcsolat, amikor már a segítő vonakodik közölni a megfelelő „eseteket” illetékes egészségügyi, szociális és egyéb munkatársak számára, vagy nem adja meg a szükséges információkat az orvosoknak.

Ez olyan esetekben fordulhat elő, amikor a szerepek nincsenek precízen meghatározva, elkülönítve.

d., Sokkoló stressz-hatások

Azoknál a segítőknél, akik közvetlen kapcsolatba kerültek a katasztrófa halálos áldozataival, a halálesetek tömege és sokszere-rősége, a megdöbbentő sérülések, gyermekek halála mindig traumás hatást vált ki. Több szerző hasonlóan írta le a „sok halott miatti” félelmet, egyesek ezt „halál-túlterhelésnek” is nevezik. Egy tömeges katasztrófa (Greenville) után 1 hónappal az ottlétők 70%-ánál mutattak ki valamilyen túlzott terhelést.

A segítőkre a legsúlyosabb hatást mások gyötrelmének és szenvedésének látványa, tudata gyakorolja. Egy másik tömeges katasztrófa (Ash Wednesday) esetében 19 tagú ideggyógyász csoport feladata volt az áldozatok lelki támogatása, terápiája. Kétharmaduk jelentett kimerültséget, egyharmaduk alvási nehézséget. mindennapos volt a düh, a sokkérzés, a reménytelen-

ség. A csoport egyharmadánál a traumás állapot utáni álmok jelentkeztek. Legfontosabb feladatuk volt az áldozatok szenvedésének megosztása és vitathatatlan, hogy munkájuk okozta elsősorban a stresszhatást annak ellenére, hogy nagy tapasztalattal és ügyességgel rendelkeztek hivatásuk területén.

e., Szerepstresszek

A segítő szerepből adódóan különböző hátráltató tényezők, sztrepsz-források léphetnek föl, az alábbiak szerint:

Még nem felelés érzése, kommunikációs problémák, bürokrácia, eszközök hiánya, túlterhelés, kimerültség, reménytelenség érzése, hatóságokkal, más segítőkkal való rossz kapcsolat, segítő-áldozat összhang hiánya.

Mozgósító-aktivizáló sztrepszhatások

Az a döbbenetes ingerzőn, sztrepsz, ami az egyik embert sokkolja, a másikban minden meglévő képességet és energiát mozgósíthat.

A „lélekjelenlét” jellemzésére az alábbi idézet – úgy gondolom – kiválóan alkalmas. Az esemény a veszprémi repülőtér 1944. július 8-i bombázásakor történt, az elbeszélő *Heppes Aladár* alezredes, a „Pumák” parancsnoka.

„... az írnok (Bráder szakaszvezető), aki végig a mikrofonnál maradt, véresen feküdt a padlón, egy szilánk a nyaki ütőeret vágta el. Az ügyeletes tiszt, Kovács Sándor ht. hadnagy nem volt sehol. A sebesült írnokot valakivel kihurcoltam a szobából, még észnél volt, motyogott valamit. Orvos? Elsősegély? Mikor?

Megtöröltem a kezem a piszkos nadrágomba, imádkoztam egyet, belenyomtam hüvelykujjamat a vágásba és elszorítottam a vérzést. Nem tudom mennyi ideig tartott, mert ebben a szituációban adtam ki a parancsokat a környékbeli (Jutas, Veszprém, Fűzfő) kórházak riadóztatására, a gépkocsik visszatérésére. Már nem bírtam tovább a görcsöt a kezemben, lassan kihúztam a kezemet a sebből. A vérzés megszűnt. Ő Fűzfőn kötött ki és felgyógyult.” (3)

A segítőik pszichikumával kapcsolatban a mentést irányító vezetőnek figyelembe kell venni, hogy a mentő erőknél létfontosságú a személyes motiváció, valamint a fontosabb pszichikus jellemzők ismerete. Időben ki kell szűrni azokat az alkalmatlan személyeket, akiknél halmozódnak a traumák visszamaradt rögzített hatásai. Ez a kiszűrés a fokozott stresszhatások utáni rendszeres ellenőrzéssel és megfigyeléssel érhető el. Minimalizálni kell a szerep-konfliktusokat a mentés szervezésénél történő magasfokú racionalitásra törekvéssel.

Rendkívüli körülményt igényel a kritatív és önkéntes szervezetek alkalmazása a motivációval kapcsolatos alponiban szereplő – sok esetben destruktív – részvételi okok miatt. Fontos szem előtt tartani, hogy a segítőik közül a szenvedő áldozatokkal valamilyen fokban azonosulók vannak kitéve a legnagyobb pszichés terhelésnek.

A tudományos és a szakmai közéletben biztató jeleit tapasztalhatjuk a humán tényezőkre való fokozottabb odafigyelésnek. Bizom benn, hogy a fenti, elsősorban figyelemfelkeltést szolgáló cikk hasznos eleme, láncszeme ennek a napjainkban meginduló és remélhetően erősödő folyamatnak.

Dr. Zellei Gábor

Irodalom

1. Raphael B.: *When disasters strikes*. New York. Basic Books Inc. 1986. 223-234 p. átvétel a cikk szerzőjének (Dr. Zellei G.) *Katasztrófapszichológia* c. könyvéből. 1995. Bp. CEDIT Kft.
2. Molnár A.: *A lakosság és a modernizáció* Katona etika Szerk.: Molnár Károly. Bp. Zrinyi Kiadó 1993. 140. old.
3. Heppes Aladár visszaemlékezése. *Magyar Szárnyak Évkönyv*. Kanda. 1980. *Háború és Béke*. 1994/4. 32. old.

Polgári védelmi ifjúsági versenyek

A diáktábor a hegyre ment

Budapest-Terézváros pv parancsnoksága ifjúsági versenyt rendezett március 29-én a budai hegyekben. A II. kerületben ékeskedő *Rege Szálló* szomszédságába, a *Terézvárosi Önkormányzat* itteni, *Hárshegyi úti* diáktáborába szólította a parancsnokság a VI. kerületi diákokat.

Rischt Attila pv százados, kerületi parancsnok kalauzoi bennünket a hófoltokkal tarkított, tavaszba zöldült hegyoldalon.

– A hatvanégy felsőtagozatos, illetve középiskolás nyolc csapatot alkot. Elméleti-, technikai- és sportfeladatokat kell megoldaniuk. Szám szerint hat állomáson kell megfelelniük – mondja a parancsnok.

Az első állomáson *Hárshegyi György* és *Agárdi Sándor*, a PV Nyugdíjasklubjának tagjai teszteltetik a versenyzőket. Szám szerint hatvan kérdésre kell válaszolni minden harcászalltnak. Van köztük egészségügyi, polgári védelmi és tűzvédelmi feladat. A kérdésekből (és persze a válaszokból) hamar kiderül, hogy csak megfelelő felkészültség után lehet itt megfelelni, totózni nem ildomos. A két aktív-nyugdíjas állomásvezető elégedetten bólogat, amikor a Felső-Erdősori Általános Iskola 1. csapatának válaszait értékeli.

